

Ζητήματα δικαστικής ανεξαρτησίας*

Βασίλειος Π. Ανδρουλάκης

Πάρεδρος Σ.τ.Ε.

Προδιάθεση

«Η δε δικαστική εξουσία εφαρμόττουσα τους υπό της νομοθετικής ψηφισθέντας νόμους ..., ει μη ην διακεκριμένη των άλλων εξουσία και από πάσης άλλης παντελώς ανεξάρτητος, ετελετούργει δε τα καθ' εαυτήν υπό αλλοτρίας επιδράσεις και διεσπάτο υπό ξένων αντιδράσεων, παρείχεν αν ούτως οικτρώτατον αφορήτου τυραννίας θέαμα». Με αυτά τα λόγια ο πατέρας του ελληνικού συνταγματικού δικαίου Ν.Ι. Σαρίπολος αναδεικνύει, στην «Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου»,¹ το ακριβές διακύβευμα που συνδέεται με την κατοχύρωση της δικαστικής ανεξαρτησίας: Η έλλειψή της οδηγεί σε «αφορήτου τυραννίας θέαμα». Και τούτο το διακύβευμα πρέπει, νομίζω, να το έχουμε συνεχώς κατά νου όταν συζητάμε το ζήτημα αυτό.

Η ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας αποτελεί όψη της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, αυτής της οργανωτικής βάσης του πολιτεύματός μας, που αποβλέπει στην εξασφάλιση της ελευθερίας των πολιτών μέσω της αμοιβαίας εξισορρόπησης και του αμοιβαίου ελέγχου που επέρχεται όταν η μια εξουσία περιστέλλει και περιορίζει την άλλη.² Εκτός από θεμέλιο του κράτους

* Το παρόν κείμενο, που δημοσιεύτηκε στη ΘΠΔΔ 2018, σελ 319 επ., αποτελεί επεξεργασμένη μορφή προφορικής εισηγήσεως που παρουσιάστηκε στις 23 Φεβρουαρίου 2018, σε εκδήλωση με θέμα «Απειλείται η δικαστική ανεξαρτησία;», την οποία διοργάνωσε το Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, στον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών. Οι ιστοσελίδες που παραπέμπονται στο κείμενο ελέγχθηκαν για τελευταία φορά στις 25-2-2018.

¹ Ν. Ι. Σαρίπολος: «Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου», τ. πρώτος, Αθήνησι εκ του τυπογραφείου Μιχαήλ Ν. Αγγελίδου, 1874, σελ. 158.

² «Pour que le rouvoir arrête le rouvoir», κατά την γνωστή έκφραση του Montesquieu. Για την διάκριση των εξουσιών, μεταξύ πολλών, βλ. Α. Μανιτάκης: Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 310 επ. · Φ. Σπυρόπουλος: Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Α.Ν.Σάκκουλα, 2006, σελ. 40 επ. · Κ. Χρυσόγονος: Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκης, 2013, σελ. 293 επ. · Α. Παντελής: Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, εκδ. Λιβάνη, 2016, 3^η έκδ., σελ. 136 επ. · Η. Μαυρομούστακου: Η διάκριση των λειτουργιών, in Γενικές Αρχές Δημοσίου Δικαίου, επιμ. Θ. Αντωνίου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 35 επ. · Ε. Βενιζέλος: Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, εκδ. Α.Ν. Σάκκουλας, 2008, σελ. 381 επ. Υπό το Σύνταγμα του 1952 βλ. ενδεικτικώς Χ. Σγουρίτσας: Συνταγματικό Δίκαιον, τόμος Β', τεύχος Α', εκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, 1964, σελ. 1 επ.

δικαίου, δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι, τα τελευταία χρόνια, έχει αναδειχθεί η σύνδεση της δικαστικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας, και γενικώς του ποιοτικού δικαστικού συστήματος, με την οικονομική ανάπτυξη.³

Πιο συγκεκριμένα, η δικαστική ανεξαρτησία συνίσταται στην ελευθερία του δικαστή να αποφαινεται αποκλειστικά με βάση τη συνείδησή του, στηριζόμενος στον νόμο, χωρίς να υπόκειται σε πιέσεις, εκφοβισμό ή επιρροή, από οποιαδήποτε πηγή και αν προέρχονται.⁴ Όπως δε επισημαίνεται, η δικαστική ανεξαρτησία δεν είναι προνόμιο των δικαστών, αλλά εγγύηση υπέρ των πολιτών για την εμπέδωση του κράτους δικαίου και των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων τους.⁵ Εξ άλλου, η ανεξαρτησία συμπλέκεται στενά με την αμεροληψία, το άλλο θεμελιώδες χαρακτηριστικό της δικαστικής λειτουργίας: Μόνο ο ανεξάρτητος δικαστής είναι και αμερόληπτος.

Σκοπός της εισήγησής μου δεν είναι να παρουσιάσω μια πλήρη καταγραφή των ποικίλων όψεων του θεσμού της δικαστικής ανεξαρτησίας.⁶ Κάτι τέτοιο, εξ άλλου, δεν είναι ούτε το αντικείμενο της αποψινής συνάντησης. Πολύ επιλεκτικά, αυθαίρετα αλλά και, κατά το δυνατόν, συνοπτικά θα σταθώ σε ορισμένα ζητήματα, που, είτε διαχρονικά είτε συγκυριακά, δημιουργούν τριγμούς και ρωγμές στη θεμελιακή αυτή αρχή της έννομης τάξης μας.

1. Όπως γνωρίζουμε, το Σύνταγμά μας στο άρθρο 87 παρ. 1 προβλέπει ότι η δικαιοσύνη απονέμεται από δικαστήρια που αποτελούνται από

³ Δ. Ράϊκος: Οικονομική ανάπτυξη και δικαστική αμεροληψία, Δι.Δικ. 2013, σελ. 20 επ. Βλ. και την ετήσια έκθεση (από το 2013) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, με τίτλο «Πίνακας Αποτελεσμάτων της Δικαιοσύνης» (European Justice Scoreboard / Tableau de Bord de la Justice dans l' Union Européenne), οποία επιχειρεί ακριβώς αυτή την σύνδεση.

⁴ Δ. Ράϊκος: Δικαστική ανεξαρτησία και αμεροληψία. Πειθαρχικός έλεγχος των δικαστικών λειτουργιών για «σφάλματα» της δικαστικής κρίσης, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 21. Βλ. επίσης, απόφαση ΔΕΕ της 27-2-2018, (C-64/16) Associação Sindical dos Juizes Portugueses κατά Tribunal de Contas, σκ. 44.

⁵ Α. Μανιτάκης, Κράτος δικαίου ... ο.π., σελ. 331.

⁶ Αναλυτικά για το ζήτημα βλ. Γ. Κασσιμάτη: Η λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία των δικαστών, in Μελέτες IV, εκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, 2000, σελ. 267 επ. · Δ. Τσάτσος: Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, τ. Β', 1992, σελ. 549 επ. · Γ. Τασόπουλος: Ερμηνεία του άρθρου 97 του Συντάγματος, in Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία, επιμ. Σπυρόπουλος, Κοντιάδης, Ανθόπουλος, Γεραπετρίτης, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2017 · Χ. Σγουρίτσας, Συνταγματικόν Δίκαιον, Τόμος Α', εκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, 1965, 3^η έκδ., σελ. 436 επ. · Δ. Ράϊκος: Δικαστική ανεξαρτησία, ο.π., passim.

δικαστές που απολαύουν λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία. Περαιτέρω, ο νομοθέτης, ιδίως με τον Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων και Καταστάσεως Δικαστικών Λειτουργών (ν. 1756/1988, Α' 35, όπως έχει τροποποιηθεί πολλές φορές), εξειδικεύει τις σχετικές συνταγματικές διατάξεις.

Εκτός, όμως, από τον καταστατικό μας χάρτη, την ανεξαρτησία, σε συνδυασμό με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, αλλά και ως άρρηκτο στοιχείο του εν λόγω δικαιώματος, κατοχυρώνουν και διεθνή κείμενα, άλλοτε του ήπιου λεγόμενου δικαίου και άλλοτε του κατά κυριολεξίαν δικαίου, του αυστηρού. Έτσι, τελείως ενδεικτικά, στη δικαστική ανεξαρτησία αναφέρεται η Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, που εγκρίθηκε το 1948 από τη Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε.,⁷ το διεθνές σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, που εγκρίθηκε από τη Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. το 1966 και κυρώθηκε με τον ν. 2462/1997 (Α' 25).⁸ Το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο των Ευρωπαίων Δικαστών (Conseil Consultatif des Juges Européens), που λειτουργεί στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, αφιέρωσε πρόσφατη έκθεσή του (2017) στο θέμα της ανεξαρτησίας και αμεροληψίας των δικαστών στα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης.⁹ Επίσης, το συμβούλιο υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει υιοθετήσει σχετική σύσταση από το έτος 2010 (CM/Rec (2010) 12).¹⁰ Τα σημαντικότερα, ίσως, κείμενα που αφορούν το ζήτημα που μας απασχολεί είναι η ΕΣΔΑ, που στο άρθρο 6 κατοχυρώνει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, και ο Χάρτης Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ε.Ε., που στο άρθρο 47 κατοχυρώνει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής σε ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο. Έτσι, δεν μπορούμε να ερμηνεύσουμε και να κατανοήσουμε πλήρως τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου χωρίς να λάβουμε υπ' όψιν τα διεθνή κείμενα που πραγματεύονται το ζήτημα και, κυρίως, τη

⁷ Άρθρο 10: «Καθένας έχει δικαίωμα, με πλήρη ισότητα, να εκδικάζεται η υπόθεσή του δίκαια και δημόσια, από δικαστήριο ανεξάρτητο και αμερόληπτο, που θα αποφασίσει είτε για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του είτε, σε περίπτωση ποινικής διαδικασίας, για το βάσιμο της κατηγορίας που στρέφεται εναντίον του».

⁸ Άρθρο 14: «1. Όλοι είναι ίσοι ενώπιον των δικαστηρίων. Κάθε πρόσωπο έχει το δικαίωμα η υπόθεσή του να δικαστεί δίκαια και δημόσια από αρμόδιο, ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει συσταθεί με νόμο, το οποίο θα αποφασίσει για το βάσιμο κάθε κατηγορίας σχετικά με ποινικό αδίκημα, η οποία έχει απαγγελθεί εναντίον του, καθώς και για αμφισβητήσεις δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικού χαρακτήρα...»

⁹ <https://rm.coe.int/2017-rapport-situation-juges-etats-membres/1680786ae2>.

¹⁰ <https://rm.coe.int/16807096c2>

νομολογία των δύο ευρωπαϊκών δικαστηρίων, του Στρασβούργου και του Λουξεμβούργου.¹¹

2. Πολύ συνοπτικά, όπως είναι γνωστό, **η λειτουργική ανεξαρτησία** αναφέρεται στον τρόπο, με τον οποίο οι δικαστές εκτελούν τα δικαστικά τους καθήκοντα.¹² Θεμέλιο της ανεξαρτησίας υπό τη λειτουργική της εκδοχή είναι αφ' ενός η πρόβλεψη ότι οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και τους νόμους (άρθρο 87 παρ. 2) και αφ' ετέρου η υποχρέωση των δικαστών να μην εφαρμόζουν νόμους, οι οποίοι αντίκεινται στο Σύνταγμα (άρθρο 93 παρ. 4).

Με τον όρο **προσωπική ανεξαρτησία** αναφερόμαστε στον ίδιο τον δικαστικό λειτουργό και την προσωπική του κατάσταση και εξέλιξη. Η προσωπική ανεξαρτησία εξασφαλίζεται μέσω εγγυήσεων σχετικών με τις διαδικασίες επιλογής και διορισμού των δικαστών, τη διάρκεια της θητείας τους, τα ασυμβίβαστα, τις προαγωγές και μεταθέσεις, την επιθεώρηση των δικαστών, την επιβολή πειθαρχικών κυρώσεων, τη μισθολογική κατάσταση κ.ο.κ. Αυτό που χαρακτηρίζει το καθεστώς προσωπικής ανεξαρτησίας των δικαστών είναι η ευρύτατη αυτοδιοίκηση της δικαιοσύνης, δηλαδή η ρύθμιση της προσωπικής κατάστασης των δικαστικών λειτουργών από όργανα αμιγώς δικαστικά, χωρίς την παρεμβολή φορέων της νομοθετικής και ιδίως της εκτελεστικής εξουσίας. Όπως δέχεται ο Άρειος Πάγος, χωρίς την εσωτερική αυτοδιοίκηση της δικαιοσύνης δεν υπάρχει δικαστική ανεξαρτησία (Α.Π. 8/1998 Διοικ. Ολομ. ΤοΣ 1998, σελ. 404).

Δεν πρέπει, εξ άλλου, να μας διαφεύγει ότι, όπως έχει κατ' επανάληψη κρίνει το ΕΔΔΑ, η ανεξαρτησία ενός δικαστηρίου δεν κρίνεται αποκλειστικά βάσει των αντικειμενικών δεδομένων, που σχετίζονται με το κατά τον νόμο status των δικαστών. Τα φαινόμενα παίζουν τον δικό τους ρόλο, έχουν κι αυτά τη σημασία τους, και τούτο διότι η κατά τα φαινόμενα έλλειψη ανεξαρτησίας μπορεί να κλονίσει την εμπιστοσύνη του κοινού στη δικαιοσύνη (théorie des apparences). Επομένως, εκτός από τα αντικειμενικά κριτήρια, ρόλο παίζουν

¹¹ Λ. Α. Σισιλιάνος: Ερμηνεία του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, in Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2013, σελ. 220 επ. · F. Sudre, Droit européen et international des droits de l'homme, PUF, 2012, 11^η έκδ., σελ. 446 επ. · J. - F. Renucci : Droit européen des droits de l'homme, LGDJ, 2012, 2^η έκδ., σελ. 477 επ.

¹² Κ. Μαυριάς: Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Α.Ν. Σάκκουλας, 2005, 4^η έκδ., σελ. 746 επ.

σύμφωνα με τη νομολογία, κατά την αναζήτηση της ανεξαρτησίας ενός δικαστηρίου, τα υποκειμενικά αν, δηλαδή, ένας αντικειμενικός παρατηρητής θα εκλάμβανε ότι από τα συγκεκριμένα περιστατικά της υποθέσεως, υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες, κλονίζεται η πεποίθησή του στην ανεξαρτησία και αμεροληψία του δικαστηρίου.¹³

3. Το status των δικαστών ρυθμίζεται διεξοδικά στον Οργανισμό Δικαστηρίων και Δικαστικών Λειτουργιών: Η σταδιοδρομία τους και οι υπηρεσιακές μεταβολές ελέγχονται από το δικαστικό συμβούλιο, στο οποίο, κατά το Σύνταγμα (άρθρο 90), μετέχουν αποκλειστικά δικαστές. Το ίδιο συμβαίνει και με τα πειθαρχικά συμβούλια (άρθρο 91). Εξάιρεση, ως γνωστόν αποτελεί η προαγωγή στις ηγετικές θέσεις της δικαιοσύνης, η οποία γίνεται από το Υπουργικό Συμβούλιο (άρθρο 90 παρ. 5). Και ναι μεν με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται η αναγκαία διασύνδεση της δικαιοσύνης με την λαϊκή κυριαρχία, που αποτελεί το συνταγματικό θεμέλιο της κρατικής εξουσίας, πλην, όπως είναι γνωστό, μερικές φορές οι επιλογές δημιουργούν αντιδράσεις, αν μη τι άλλο διότι θεωρείται ότι γίνονται μετά από παράλειψη δικαστών που θα μπορούσαν κάλλιστα να αναλάβουν τις θέσεις αυτές, ενώ δεν λείπουν και οι περιπτώσεις όπου η προαγωγή στις ηγετικές θέσεις συνδέθηκε από τον τύπο με ψήφο που οι επιλεγέντες έδωσαν σε συγκεκριμένες υποθέσεις.¹⁴ Σημειώνεται, πάντως, ότι το δικαστήριο του Στρασβούργου έχει κρίνει πως το γεγονός ότι ο πρόεδρος του Αρείου Πάγου επιλέγεται από την εκτελεστική εξουσία δεν προσβάλλει από μόνο του την αρχή της ανεξαρτησίας, εφ' όσον μετά την επιλογή του αυτός ασκεί τα καθήκοντά του εν πλήρει ανεξαρτησία.¹⁵ Πιστεύω ότι το πρόβλημα δεν είναι τόσο έντονο καθ' όσον αφορά την επιλογή των προέδρων των ανωτάτων δικαστηρίων και του εισαγγελέα του Α.Π. και τα προβλήματα, αν υπάρχουν, και στον βαθμό που υπάρχουν, γεννώνται όχι από τη συνταγματική ρύθμιση καθ' εαυτή, αλλά από την εφαρμογή της.

Ωστόσο, για διάφορους λόγους, οι οποίοι δεν συνάπτονται πάντοτε με μια ορθολογική οργάνωση της δικαιοσύνης, ο αριθμός των αντιπροέδρων των

¹³ Sacilor-Lormines κατά Γαλλίας, 9-2-2007, σκ. 59 - 63· Incal κατά Τουρκίας, 9-6-1998, σκ. 71.

¹⁴ Από την πολύ πρόσφατη αρθρογραφία, βλ. Δ. Καστριώτης: Μηνύματα καλής συμπεριφοράς, εφημ. Ελευθερία του τύπου, φύλλο της 17ης-11-2017 · Α. Στασινός: Άρειος Πάγος: Καλή θητεία, κ. Πέππα, δεν θα είναι εύκολη... <http://www.protagon.gr/epikairotitita/kali-thiteia-k-peppa-dentha-einai-efkoli-44341479326>

¹⁵ Ζολώτας κατά Ελλάδος, 30-11-2005, παρ. 24.

ανωτάτων δικαστηρίων είναι ιδιαίτερα αυξημένος: Οι αντιπρόεδροι των ανωτάτων δικαστηρίων είναι 28. Αν σ' αυτούς προστεθούν οι τρεις πρόεδροι και ο εισαγγελέας του Α.Π., καθώς και οι Γενικοί Επίτροποι του Ελ.Σ. και των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, ο αριθμός των επιλεγόμενων από την εκτελεστική εξουσία ανέρχεται σε 34. Επομένως, από το υπουργικό συμβούλιο εξαρτάται η εξέλιξη μεγάλου αριθμού δικαστικών λειτουργιών, γεγονός που μάλλον πρέπει να μας προβληματίσει¹⁶ και είτε οι θέσεις των αντιπροέδρων να μειωθούν (πράγμα μάλλον απίθανο) είτε, σε ενδεχόμενη αναθεώρηση, να προβλεφθεί άλλος τρόπος αναδείξεως τους, στον οποίο η εμπλοκή της εκτελεστικής εξουσίας να είναι πολύ περιορισμένη. Ή ακόμα, γιατί όχι, να καταργηθεί ο βαθμός του αντιπροέδρου.

Στον Οργανισμό υπάρχουν διατάξεις που, κατά τη γνώμη μου, απηχούν παλαιότερη νοοτροπία και τις οποίες πρέπει να ξαναδούμε, προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης. Για παράδειγμα, δεν κατανοώ γιατί ο Υπουργός Δικαιοσύνης να έχει την αρμοδιότητα να ζητεί συμπλήρωση, τροποποίηση ή αντικατάσταση κανονισμού εσωτερικής υπηρεσίας κάποιου δικαστηρίου (άρθρο 17 παρ. 4) ή γιατί να χορηγεί άδειες απουσίας στους δικαστές (άρθρο 44 παρ. 7) ή γιατί να έχει δικαίωμα να διαφωνεί με τις αποφάσεις των δικαστικών συμβουλίων ή γιατί το δικαστικό συμβούλιο να μην αποφαινεται αυτεπαγγέλτως και να πρέπει να προηγηθεί σχετικό ερώτημα του Υπουργού (άρθρο 49 παρ. 2, άρθρο 68) ή, τέλος, γιατί αυτός να ασκεί πειθαρχική δίωξη κατά των δικαστών κάθε βαθμού (άρθρο 91 παρ. 1 εδ. β' του Συντάγματος, άρθρο 99 παρ. 1 περ. α' του Οργανισμού).¹⁷ Η τελευταία αρμοδιότητα αντιμετωπίζεται από την GRECO, την επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά της διαφθοράς, ως εν δυνάμει απειλή κατά της

¹⁶ Το γεγονός αυτό επισημαίνει ο Α. Παντελής, Εγχειρίδιο ..., ο.π., σελ. 411, ο οποίος αναφέρεται σε «φαλκίδευση» της ανεξαρτησίας.

¹⁷ Η επιλογή της ηγεσίας από το Υπουργικό Συμβούλιο, η αρμοδιότητα έγερσης πειθαρχικής αγωγής εκ μέρους του Υπουργού Δικαιοσύνης, καθώς και η δυνατότητα διαφωνίας του με τις κρίσεις του Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου, χαρακτηρίζονται ως «Δούρειος Ίππος» της Δικαιοσύνης από τον Μ. Πικραμένο: Η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς, στον συλλογικό τόμο: Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα, σειρά Διοίκηση και Πολιτεία, εκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, 1993, σελ. 80 επ., σελ. 86.

δικαστικής ανεξαρτησίας και για τούτο προτείνει την τροποποίηση των σχετικών διατάξεων.¹⁸

Δεν ισχυρίζομαι ότι εξ αιτίας αυτών των ρυθμίσεων, ή και άλλων συναφών, κινδυνεύει σοβαρά η δικαστική ανεξαρτησία, αν και ενίοτε η άσκηση των αρμοδιοτήτων αυτών προξενεί τριβές. Θεωρώ, όμως, ότι ο εκσυγχρονισμός του Οργανισμού δικαστηρίων και η παράλληλη ενίσχυση των δικαστικών συμβουλίων, τόσο σε οργανωτικό επίπεδο όσο και σε αρμοδιότητες, δεν μπορεί παρά να έχει ευνοϊκά αποτελέσματα προς την κατεύθυνση της ενδυνάμωσης της δικαστικής ανεξαρτησίας.

4. Παράλληλα με την ανεξαρτησία των δικαστών ως φορέων της δικαστικής εξουσίας, αναφαίνεται όλο και περισσότερο, αν και η διάκριση δεν είναι ευκρινής, η ανεξαρτησία του θεσμού της δικαιοσύνης στη λειτουργία της.¹⁹ Έτσι, για παράδειγμα, η αυτοδιοίκηση δεν περιορίζεται σε ζητήματα σταδιοδρομίας αλλά καταλαμβάνει και την οργάνωση μιας δίκης, από τον καθορισμό δικασίμου ως τον ορισμό της αίθουσας διεξαγωγής της.

Η σημασία της θεσμικής ανεξαρτησίας αναδείχθηκε κατά τη δεκαετία του 1990 όταν, σε μια από τις περιόδους έντασης μεταξύ του Σ.τ.Ε. και της εκτελεστικής εξουσίας, δια νόμου επιχειρήθηκε, σύμφωνα με την διατύπωση του καθηγητή Γ. Παπαδημητρίου ο «κατακερματισμός» και μέσω αυτού η «απίσχυση» των αρμοδιοτήτων του Ε' τμήματος του Δικαστηρίου.²⁰ Η Ολομέλεια του Δικαστηρίου, με τις 2152 και 2153/1993 αποφάσεις της, επικαλούμενη τις συνταγματικές αρχές της διάκρισης των λειτουργιών, του κράτους δικαίου και της δικαστικής ανεξαρτησίας, δέχθηκε ότι οι αλλαγές που επιχειρούνται στην κατανομή αρμοδιοτήτων των τμημάτων ενός δικαστηρίου πρέπει να ανταποκρίνονται στις πραγματικές οργανωτικές ανάγκες του και τούτο δεν συνέβαινε στην κρινόμενη περίπτωση, όπου οι επίμαχες διατάξεις κρίθηκαν ψευδοοργανωτικές και, συνεπώς, αντισυνταγματικές. Είναι δε πολύ ενδιαφέρον ότι για να οδηγηθεί στη κρίση αυτή το Δικαστήριο αναζήτησε,

¹⁸ Βλ. την τελευταία έκθεση του έτους 2015, όπου τίθεται και το ζήτημα της επιλογής της ηγεσίας της δικαιοσύνης in <https://rm.coe.int/16806c648d>.

¹⁹ Σχετικώς Δ.Ράϊκος: Δικαστική ανεξαρτησία, ο.π., σελ. 24 επ.

²⁰ Γ. Παπαδημητρίου: Το Σύνταγμα και η κατανομή αρμοδιοτήτων του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΤοΣ 1994, σελ. 111 επ., με την προεισήγηση του Κ. Πισπιρίγκου. Κριτική των αποφάσεων ασκεί ο Δ. Αναγνώστου: Θεμελιώδης αρχές και κατάχρηση εξουσίας στον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, ΤοΣ 1995, σελ. 617 επ.

παραθέτοντας πλούσιο ιστορικό, τα αληθή κίνητρα και τις προθέσεις του νομοθέτη κατά την θέσπιση των εν λόγω διατάξεων. Ένταση μεταξύ του Σ.τ.Ε. και της εκτελεστικής εξουσίας παρατηρήθηκε και τη δεκαετία του 2000, εξ αφορμής νομολογίας άλλου τμήματος αυτή τη φορά. Η κυβέρνηση επιχείρησε να επιφέρει οργανωτικές αλλαγές, μέσω τροποποιήσεων στο π.δ. 18/1989 (Α' 8), που διέπει τη λειτουργία του Δικαστηρίου. Η Ολομέλεια εν συμβουλίω με την 1/2008 απόφασή της δέχτηκε ότι: «Από τη διάταξη του άρθρου 93 παρ. 1 του Συντάγματος, η οποία αναθέτει στον νομοθέτη την οργάνωση των δικαστηρίων με ειδικούς νόμους, σε συνδυασμό προς τις διατάξεις των άρθρων 26 και 87 παρ. 1 του Συντάγματος, προκύπτει η αρχή της ορθολογικής οργάνωσης των δικαστηρίων. Η ορθολογική οργάνωση των δικαστηρίων (η οποία οφείλει, κατά το Σύνταγμα, να διασφαλίζει προεχόντως την ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης, που αποτελεί οργανωτικό θεμέλιό της ως κρατικής εξουσίας, συνδέεται ευθέως με τη δικαστική αμεροληψία και είναι, ως εκ τούτου, συνυφασμένη με την ίδια την έννοια του Κράτους Δικαίου) επιτυγχάνεται με κριτήρια την εύρυθμη λειτουργία των δικαστηρίων, την προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστών και την αποτελεσματική απονομή της Δικαιοσύνης. Στα κριτήρια αυτά πρέπει να ανταποκρίνεται το προκρινόμενο εκάστοτε από τον κοινό νομοθέτη οργανωτικό σχήμα των δικαστηρίων, το οποίο πρέπει να εξυπηρετεί πράγματι – εν όψει παρουσιαζομένων αναγκών και προς αντιμετώπισή τους – σκοπό οργανωτικού χαρακτήρα». Περαιτέρω δε έκρινε ότι: «Οι συνταγματικές αρχές της ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης (άρθρα 26 και 87 παρ. 1 του Συντάγματος) και του φυσικού (νόμιμου) δικαστή (άρθρο 8 του Συντάγματος) επιβάλλουν να ανήκει στην Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας η αρμοδιότητα να κατανέμει τους δικαστές στα Τμήματα, κατ' ιδίαν κρίση και κατ' εφαρμογή δέσμης κριτηρίων, μεταξύ των οποίων προέχουσα θέση έχει η εξυπηρέτηση των υπηρεσιακών αναγκών. Ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί ούτε να αναθέσει την αρμοδιότητα αυτήν σε άλλο όργανο ούτε να τη φαλκιδεύσει. Φαλκίδευση δε της σχετικής αρμοδιότητας της Ολομελείας στοιχειοθετείται και επί δραστικού περιορισμού, με τη θέσπιση ανωτάτου ορίου χρόνου υπηρεσίας δικαστή στο ίδιο Τμήμα, του κύκλου των δικαστών που μπορεί να τοποθετηθούν στο Τμήμα αυτό, όταν, μάλιστα, η επιτακτική αυτή διάταξη δεν ανταποκρίνεται στη συνταγματική αρχή της ορθολογικής οργάνωσης των δικαστηρίων. Τέτοιου είδους ρύθμιση,

ιδίως όταν έχει άμεση, από τη δημοσίευση του νόμου, ισχύ, υπό την έννοια ότι δεν ορίζει προϋποθέσεις εφαρμογής της που πρόκειται να πληρωθούν στο μέλλον, αλλά ορίζει ως συνυπολογιστέο, στον ανώτατο χρόνο υπηρεσίας παραμονής στο ίδιο Τμήμα, και χρόνο διανυθέντα πριν από τη δημοσίευση, προσκρούει στη συνταγματική αρχή του φυσικού (νόμιμου) δικαστή και για τον εξής λόγο: Υπό τις εκτεθείσες συνθήκες, η ρύθμιση αυτή έχει ως αναγκαία συνέπεια την αποξένωση του δικαστή από τις υποθέσεις, για τις οποίες έχει ήδη ορισθεί εισηγητής, έχοντας ήδη προσλάβει κατά νόμον, ως προς αυτές, την ιδιότητα του φυσικού (νόμιμου) δικαστή και, επομένως, παρέχει καταφανώς στην εκτελεστική εξουσία (της οποίας οι φορείς είναι διάδικοι στη διοικητική δίκη) τη δυνατότητα να επηρεάσει αποτελεσματικά, διά της ασκήσεως τέτοιου είδους νομοθετικής πρωτοβουλίας της Κυβερνήσεως, τη συγκρότηση των Τμημάτων του Συμβουλίου της Επικρατείας που πρόκειται να κρίνουν τη νομιμότητα της δράσεώς της». Με τις σκέψεις αυτές αποκρούστηκαν οι τροποποιήσεις που προτείνονταν, άλλοτε δηλ. ως αντίθετες στην ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και άλλοτε ως μη εξυπηρετούσες την ορθολογική οργάνωση του Δικαστηρίου, που και αυτή τελικώς εξυπηρετεί την ανεξαρτησία.

Περαιτέρω, σύμφωνα με τον Άρειο Πάγο, η εξουσία του νομοθέτη να συστήνει και να οργανώνει τα δικαστήρια με στόχο την αποτελεσματικότερη επίλυση των διαφορών, δεν εκτείνεται τόσο ώστε να πλήττει την δικαστική ανεξαρτησία και το αυτοδιοίκητο των δικαστηρίων, όπως συμβαίνει όταν αυτός προσδιορίζει τους δικαστές που θα αποτελέσουν συγκεκριμένο τμήμα δικαστηρίου ή θα συμμετέχουν σε ορισμένο δικαστήριο για την εκδίκαση των υποθέσεων που άγονται ενώπιόν του, διότι τούτο ανήκει στην εξουσία του ίδιου του δικαστηρίου χωρίς εξωτερική επέμβαση (Α.Π. 1/1996 Ολομ.).²¹

5. Στη σύγχρονη εποχή θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι ευθείες ή βίαιες επεμβάσεις της εκτελεστικής εξουσίας στη δικαστική που αμφισβητούν την ανεξαρτησία της, δεν θα ήταν νοητές, γιατί έχουμε φτάσει, οι ευρωπαϊκές τουλάχιστον χώρες και οι δυτικές εν γένει, σε ένα επίπεδο θεσμικής ωριμότητας που δεν επιτρέπει τέτοιου είδους παλινδρομήσεις. Η πραγματικότητα, όμως, έχει την ενοχλητική συνήθεια να μας διαψεύδει: Έτσι σε μια ευρωπαϊκή χώρα, την

²¹ Μνημονεύεται από τον Γ. Τασόπουλο: ερμηνεία του άρθρου 87 ..., ο.π., σελ. 1336 · βλ. και την Α.Π. 35/1996, ΤοΣ 1998, σελ. 172 επ.

Πολωνία, παρατηρούνται το τελευταίο διάστημα προσπάθειες ευθείας παρέμβασης στην ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης, όπως η απομάκρυνση δικαστών του Συνταγματικού Δικαστηρίου, η δραστική επέμβαση στη σύνθεση του δικαστικού συμβουλίου, η ανάληψη των καθηκόντων του Γενικού Εισαγγελέα από τον Υπουργό Δικαιοσύνης.²² Οι παρεμβάσεις αυτές ήταν τόσο έντονες που ανάγκασαν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να ενεργοποιήσει το άρθρο 7 της Συνθήκης της Ε.Ε. προειδοποιώντας για πλήγμα εις βάρος του κράτους δικαίου στη χώρα αυτή.²³ Για να μην μιλήσει κανείς για όσα συμβαίνουν στην γειτονική μας Τουρκία.

Η δικαστική ανεξαρτησία, όμως, μπορεί να απειληθεί με πλάγιο, με έμμεσο τρόπο: Με την συνεχή αμφισβήτηση, τον χλευαστικό σχολιασμό, την υπονομευτική για το κύρος της κριτική δικαστικών αποφάσεων και ενεργειών.

Είναι αλήθεια ότι οι εντάσεις και οι υψηλοί τόνοι συνοδεύουν το Σ.τ.Ε. από της ιδρύσεώς του. Διαβάζουμε στα πρακτικά της Αναθεωρητικής Βουλής του 1911:²⁴ Οι Σύμβουλοι Επικρατείας, κατά την άσκηση πειθαρχικής δικαιοδοσίας, «... νομίζοντας ως καθήκον των να εμμένωσιν εις τας γνώμας των πολεμούντες την γνώμην της Κυβερνήσεως, είναι, ..., δυνατόν ... να δημιουργήσωσι κατάστασιν αφόρητον και ανοικονόμητον, ήτις θα εξητέλιζε την Κυβέρνησιν και την πλειονοψηφίαν της Βουλής, το πολίτευμα αυτό το κοινοβουλευτικόν, θα κατέλυον δηλαδή οι Σύμβουλοι της Επικρατείας τας ελευθερίας και τα δικαιώματα του λαού.»²⁵ Επομένως, δεν θα μακροημερεύσει το Συμβούλιο της Επικρατείας,

²² Βλ. την από 16-1-2018 ανακοίνωση των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Πολωνίας, που αναρτήθηκε στον δικτυακό τόπο της MEDEL <http://www.medelnet.eu/index.php/news/europe/418-polish-supreme-court-resolution> · βλ. επίσης, τη γνώμη του Ευρωπαϊκού Δικτύου Δικαστικών Συμβουλίων https://www.ency.eu/images/stories/pdf/Members/krs_pl_opinion_ency_eb_5_dec_2017.pdf.

Την ανησυχία τους για όσα συμβαίνουν στην Πολωνία έχουν εκφράσει, με ανακοινώσεις τους, τόσο Γαλλικό Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο

<http://www.conseil-superieur-magistrature.fr/sites/default/files/atoms/files/2017-12-12.pologne.communiqueducconseilsuperieurdelamagistrature0.pdf>

όσο και το αντίστοιχο Ιταλικό https://www.ency.eu/images/stories/pdf/Members/statement_csm_italy_6_december_2017_pol_and.pdf

²³ Για τη σχετική ανακοίνωση της Επιτροπής βλ. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-5367_fr.htm

²⁴ Αναλυτικά βλ. Β. Ανδρουλάκης: Το Συμβούλιο της Επικρατείας και τα Ελληνικά Συντάγματα, εκδ. Α.Ν. Σάκκουλα, 2006.

²⁵ Ε. Κουλουμβάκης, Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής, συν. 30ης-4-1911, σελ. 1949. Τα σχόλια αυτά αφορούν την προβλεπόμενη στο σχέδιο Συντάγματος αρμοδιότητα εκδικάσεως της υπαλληλικής προσφυγής. Αντίστοιχα έγιναν και σχετικά με την αίτηση ακυρώσεως. Είναι πάντως, αληθές ότι την ένταση των λόγων ενίσχυσε και η ανάμνηση του πρώτου Συμβουλίου

διότι «... θα έλθη η στιγμή, και πολύ ταχέως μάλιστα, κατά την οποίαν θα πέση μετά πατάγου ... ο θεσμός ούτος, αλλά δια λογχών ουχί διατιτρωσών τον αέρα, αλλά λογχών διατιτρωσών πτώματα, και θα χυθή αίμα και αίμα, και υμείς όψεσθε».²⁶

Τα λόγια αυτά δεν αποτελούν εξαίρεση, δεν εκφράζονται έτσι μερικοί λίγο περισσότερο από το σύνηθες ζωηροί βουλευτές. Αντανακλούν τη στάση μεγάλου τμήματος της αντιπολίτευσης της εποχής. Και τα επιχειρήματα δεν διαφοροποιούνται στην ουσία τους από όσα έκτοτε, κατά καιρούς, ακούγονται σε κάθε χώρα όπου παρατηρούνται εντάσεις μεταξύ των δικαστηρίων και της πολιτικής εξουσίας: Το δικαστήριο ενάντια στην κυβέρνηση, ισούται με το δικαστήριο ενάντια στον λαό που ανέδειξε την κυβέρνηση. Σε τελική ανάλυση, το δικαστήριο στρέφεται κατά των λαϊκών ελευθεριών. Μια λογική η οποία χρησιμοποιεί την δημοκρατική αρχή, ανεπιγνώστως ή όχι, ως όχημα επιβολής απόψεων και πολιτικών και αδιαφορεί παντελώς για την δικαιοκρατική πλευρά του πολιτεύματος. Και αν κάτι τέτοιο ήταν δικαιολογημένο στις αρχές του ΧΧου αι., είναι πολύ λιγότερο σήμερα.

Θα έλεγε κανείς ότι είναι πολύ φυσικό ένας θεσμός που έχει ως καθήκον τον έλεγχο των κυβερνώντων να συγκεντρώνει, σαν αλεξικέραυνο, την οργή τους όταν ελέγχει, όπως οφείλει να κάνει, βασικές επιλογές τους. Ακόμα και αν δεν λειτουργεί με ριζοσπαστικό, επαναστατικό τρόπο – που δεν είναι ο τρόπος των δικαστηρίων – αλλά εμμένει στην εφαρμογή της νομιμότητας. Αρκεί να θυμηθούμε παλαιότερες πρωθυπουργικές δηλώσεις, κατά τη δεκαετία του 1980, και ενώ εκκρεμούσε η εκδίκαση της υποθέσεως, ότι οι δικαστές - του Α.Ε.Δ. σ' εκείνη την περίπτωση - πρέπει να είναι άκρως προσεκτικοί κατά την κρίση τους ως προς την αντισυνταγματικότητα των νόμων, γιατί δεν πρέπει να οικειοποιηθούν το έργο του νομοθέτη, με την έντονη διατύπωση ότι «ζητούμε – και θα μπορούσα να χρησιμοποιήσω και ισχυρότερο ρήμα από αυτό – από τη Δικαιοσύνη να μην παραγνωρίσει το βασικό θεμέλιο του Συντάγματός μας, που είναι ότι όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό».²⁷ Ή τις εντάσεις που

Επικρατείας, το οποίο ιδρύθηκε επί Όθωνος, συνδέθηκε στη συλλογική μνήμη με την περίοδο της απόλυτης Μοναρχίας και καταργήθηκε με την υιοθέτηση του Συντάγματος του 1844.

²⁶ Ι. Πατσουράκος, Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής, συν. 29^{ης}-4-1911, σελ. 1931.

²⁷ Ν. Κ. Ανδρουλάκης: Το “κράτος των δικαστών” - Ένα ανύπαρκτο σκιάχτρο, ΝοΒ 1985, σελ. 189 επ.

δημιούργησε η νομολογία του Ε' τμήματος, σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος, το οποίο από επίσημα χείλη χαρακτηρίστηκε στη Βουλή, μεταξύ πολλών άλλων, «Κράτος εν κράτει ... Βραχνάς»,²⁸ και η οποία οδήγησε σε προσπάθεια του νομοθέτη να επιφέρει οργανωτικές αλλαγές στο Σ.τ.Ε., όπως ήδη αναφέρθηκε. Προσπάθεια που επαναλήφθηκε και τη δεκαετία του 2000, αλλά και πάλι αποκρούστηκε. Ή πιο πρόσφατα την αντιμετώπιση της δικαιοσύνης σαν «θεσμικό εμπόδιο» στην υλοποίηση του κυβερνητικού έργου, ή την πρωθυπουργική δήλωση ότι «αυτά τα πράγματα [εν. η κρίση περί αντισυνταγματικότητας διατάξεως νόμου που αποτελεί σημαία της κυβερνητικής πολιτικής] δεν γίνονται». Η τελευταία μάλιστα δήλωση έγινε ενώ εκκρεμούσε η εκδίκαση της υπόθεσης. Ή την υπουργική δήλωση ότι το Σ.τ.Ε με την απόφασή του για την πενταετή παραγραφή φορολογικών αξιώσεων πραγματοποίησε «δικαστικό πραξικόπημα». Ή, τέλος, την άσκηση μηνύσεων κατά δικαστικών και εισαγγελικών λειτουργών που επιτελούν το έργο τους με τρόπο που δεν αρέσει στους εμπλεκόμενους πολίτες, που τυχαίνει να έχουν και την ιδιότητα του πολιτικού.

Κατά την άποψή μου, δεν αποτελεί πρόβλημα η άσκηση κριτικής των δικαστικών αποφάσεων και ο σχολιασμός των δικαστικών ενεργειών. Από τον οποιονδήποτε. Και πρέπει, ίσως, να διευκρινιστεί ότι το Σύνταγμα δεν τοποθετεί τη δικαιοσύνη και τους δικαστές στο απυρόβλητο. Ούτε επιτρέπει μόνο μια επιστημονική τάχα κριτική των αποφάσεων. Οι ενέργειες της δικαιοσύνης αναμφίβολα είναι και αυτές αντικείμενο του δημόσιου, δημοκρατικού διαλόγου.²⁹ Ζήτημα δημιουργείται όταν επιχειρείται, ή φαίνεται ότι επιχειρείται (και εδώ ας θυμηθούμε τη θεωρία των φαινομένων του ΕΔΔΑ), αθέμιτος επηρεασμός των αρμοδίων δικαστικών οργάνων. Κυρίως όταν ο σχολιασμός αφορά εκκρεμή υπόθεση. Υπ' αυτήν δε την έννοια ακόμα και μέσω μιας εγκωμιαστικής εκδήλωσης γνώμης μπορεί να θεωρηθεί ότι επιχειρείται

²⁸ Από την παρέμβαση του Ε. Γιαννόπουλου στην Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής. Πρακτικά, σελ. 475.

²⁹ Το ΕΔΔΑ δέχεται πως οι δικαστές, όταν ενεργούν υπό την θεσμική τους ιδιότητα, πρέπει να ανέχονται πολύ αυστηρότερη κριτική σε σχέση με τους άλλους πολίτες, όπως εξ άλλου η νομολογία δέχεται για κάθε δημόσιο πρόσωπο, βλ. απόφαση Tavares de Almeida Fernandes and Almeida Fernandes κατά Πορτογαλίας, 29-5-2017, σκ. 63. Σύμφωνα με τον Γ. Τασόπουλο: Το ήθος του δικαστή, Εφημ.Δ.Δ., 2016, σελ. 393 επ. «Κάθε φορέας εξουσίας υπόκειται σε κριτική· ο δικαστής δεν αποτελεί εξαίρεση!»

επηρεασμός της δικαιοσύνης,³⁰ αν και οι δικαστές γνωρίζουν ότι αυτές οι εκδηλώσεις δεν ανήκουν «στα δύσκολα και τ' ανεκτίμητα εύγε», αλλά είναι μάλλον υποκριτικές κουβέντες.

Ορθότερο, ωστόσο, φαίνεται να είναι ότι πρέπει να δεχθούμε πώς οι κυβερνητικοί παράγοντες και όσοι συνδέονται με αυτούς, δεσμεύονται και περιορίζονται και αυτοί από μια υποχρέωση διακριτικότητας και αυτοσυγκράτησης, όπως επεσήμανε και σε πρόσφατη ανακοίνωσή της η ηγεσία του Αρείου Πάγου,³¹ υπό την έννοια ότι η οξεία κριτική, ο σε έντονο ύφος σχολιασμός, ακόμα οι παραινέσεις και παροτρύνσεις, οι εξωθεσμικές και άκαιρες επαφές και συναναστροφές, ειδικά όταν προέρχονται από εκπροσώπους της εκτελεστικής εξουσίας, από στενά συνδεδεμένα με αυτήν πρόσωπα ή εν γένει από κατέχοντες πολιτικά αξιώματα, πέραν του ότι δημιουργούν ένα νοσηρό κλίμα γενικευμένης αμφισβήτησης και καχυποψίας, μπορεί δικαιολογημένα να εκληφθούν σαν προσπάθεια πίεσης και επηρεασμού των δικαστών. Συναφώς, η Διοικητική Ολομέλεια του Α.Π. στην 8/1998 απόφασή της (ΤοΣ 1998, σελ. 400), αποφάνθηκε ότι: «*Δημόσιο εγκώμιο ή επίκριση συγκεκριμένης δικαστικής απόφασης από τον Υπουργό Δικαιοσύνης, μπορεί να εκληφθεί ως απόπειρα επηρεασμού και ενέχει εξ αντικειμένου επέμβαση στην "προσωπική ανεξαρτησία" των δικαστών, ιδίως όταν αφορά υπόθεση εκκρεμή*».³² Στο σημείο, όμως, αυτό υπενθυμίζω όσα υποστήριξε σε πρόσφατη εισήγησή του ο επίτιμος αντεισαγγελέας του Α.Π. κος Β. Μαρκής, για το εν λόγω ζήτημα: «*Μεγάλος αριθμός δικαστικών λειτουργών και κυρίως εκείνοι που είναι σίγουροι για τον εαυτό τους και τη συγκρότησή τους παραμένουν αδιάφοροι και ενεργούν ψύχραιμα και κατά συνείδηση. Ένας μικρός αριθμός θέλγεται από τους επαίνους και τα συγχαρητήρια και φροντίζει να συμπλέει προς την κατεύθυνση αυτή. Άλλους, ελάχιστους, φοβίζονται οι επιθέσεις και τα αρνητικά δημοσιεύματα, κυρίως*

³⁰ Γ. Κασσιμάτης: ο.π. σελ. 311.

³¹ Βλ. την από 15-2-2018 κοινή ανακοίνωση του Προέδρου και της Εισαγγελέως του Α.Π. στον διαδικτυακό τόπο του δικαστηρίου <http://www.areiospagos.gr/>. Κατά τον Γ. Τασόπουλο, Το ήθος του δικαστή, ο.π., «*Στην Ελλάδα, η υποβάθμιση ή και συνειδητή περιφρόνηση της θεσμικής ευπρέπειας και δεοντολογίας που αρμόζει στις σχέσεις μεταξύ ισότιμων εξουσιών, σε συνδυασμό με τη σπαργανώδη ανάπτυξη του προβληματισμού για το ήθος του δικαστή, δεν διευκολύνει τη βελτίωση της κατάστασης στον τομέα αυτό*».

³² Για τον λόγο αυτό ο πρόεδρος Β. Σκουρής εκτιμά ότι συνταγματικό καθήκον των κυβερνητικών στελεχών είναι να σιωπούν και να εκτελούν τις δικαστικές αποφάσεις. Β. Σκουρής: Η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης: 30 χρόνια μετά in <https://www.constitutionalism.gr/2017-skouris-dikaiosuni/>

όταν πρόκειται για επιθέσεις κατά συγκεκριμένου προσώπου. Τέλος υπάρχει ένας μικρός αριθμός δικαστικών λειτουργιών που οι οποιεσδήποτε επιθέσεις, όχι μόνον δεν τους πτοούν, αλλά λειτουργούν προς αντίθετη κατεύθυνση για να αποδείξουν ότι διαθέτουν δικαστικό φρόνημα που δεν κάμπτεται από οποιαδήποτε έξωθεν παρέμβαση.».³³

Κυρίως, όμως, η άσκηση κριτικής δεν πρέπει να γίνεται με απαξιωτικό ύφος. Όχι διότι το επιτάσσει μια αστικού τύπου ευγένεια, αλλά διότι τούτο μπορεί να οδηγήσει σε κλονισμό της εμπιστοσύνης του κοινού απέναντι στη δικαιοσύνη και, τελικώς, σε απονομιμοποίησή της. Μπορεί, δηλαδή, να στραφεί ευθέως κατά των βάσεων του κράτους δικαίου.³⁴ Νομίζω ότι αυτή είναι η έννοια της νομολογίας του Στρασβούργου όταν αποφαινεται ότι: «Ο σεβασμός από το Κράτος του κύρους των δικαστηρίων είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την εμπιστοσύνη του κοινού στη δικαιοσύνη, και ευρύτερα, στο κράτος δικαίου. Δεν αρκεί η ανεξαρτησία και αμεροληψία της δικαστικής εξουσίας να κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα: πρέπει να γίνονται πράγματι σεβαστές από τη διοικητική πρακτική και στάση» (Agrokompleks κατά Ουκρανίας, 8-3-2012, σκ. 136).

Θεωρώ αυτονόητο ότι η αυτή υποχρέωση μη απαξιωτικής κριτικής, και για τον αυτό ακριβώς λόγο, δεσμεύει τους υπηρετούντες κάθε κρατική εξουσία στον σχολιασμό των πράξεων και της δραστηριότητας των φορέων άλλων εξουσιών.

6. Εξίσου απειλείται η δικαστική ανεξαρτησία από τη στάση του τύπου, των σύγχρονων μέσων ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης. Δημοσιεύματα με τα οποία στοχοποιούνται δικαστές ή αμφισβητείται η επαγγελματική τους εντιμότητα και επάρκεια, απλώς και μόνο επειδή κάποια δικαστική απόφαση δεν είναι αρεστή ή ακόμα και εσφαλμένη, δυνητικά ασκούν ψυχολογική πίεση στους δικαστές, αλλά, κυρίως κλονίζοντας την εμπιστοσύνη

³³<https://ekyklos.gr/sb/573-omilia-v-markis-stin-ekdilosi-koino-peri-dikaiou-aisthima-vs-kratos-dikaiou.html>

³⁴ Όπως επισημαίνει ο Δ. Τσάτσος, σε άρθρο στην εφημ. Το Έθνος της 9^{ης}-7-1984: «Άλλο όμως κριτική και άλλο υβερολόγιο: με την κριτική αποδεχόμαστε το κύρος της απόφασης, αμφισβητώντας την ορθότητά της. Αυτός ο βαθμός αμφισβήτησης είναι και νόμιμος και επιθυμητός. Από την ώρα όμως που μέσα από την κριτική συνάγεται η άρνηση του κύρους του δικαστηρίου, τότε αρχίζει η αποσύνθεση και το γκρέμισμα της πολιτείας». Το κείμενο ανθολογείται από τον Π. Κ. Τσούκα: Ο ασάλευτος χρόνος της Ελληνικής Δικαιοσύνης, εκδ. Καλλιγράφος, 2017, 2^η έκδ., σελ. 316 επ.

του κοινού, απονομιμοποιούν το δικαστικό σύστημα και προσβάλλουν έτσι το κράτος δικαίου. Όπως έχει επισημάνει το ΕΔΔΑ, ο τύπος διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Ωστόσο, οι δημοσιογράφοι πρέπει να έχουν κατά νου ότι τα κείμενά τους μπορεί, ηθελημένα ή όχι, να προσβάλλουν το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη ή και να υποσκάψουν την εμπιστοσύνη του κοινού στον ρόλο των δικαστηρίων (Worm κατά Αυστρίας, 29-8-1997, σκ. 47· Bédat κατά Ελβετίας, 29-3-2016, σκ. 51).

Σαν ακραίο, ίσως, παράδειγμα αμφισβήτησης εκ μέρους του τύπου αξίζει να αναφερθεί το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας Daily Mail της 3^{ης}-11-2016, όπου πάνω από τις φωτογραφίες των τριών δικαστών που έκριναν ότι δεν αρκεί το δημοψήφισμα για να εξέλθει το Ηνωμένο Βασίλειο από την Ε.Ε., αλλά, λόγω της συνταγματικής αρχής της κυριαρχίας του Κοινοβουλίου, έπρεπε να ψηφισθεί σχετικός νόμος, αναγραφόταν με τεράστια γράμματα «Enemies of the people». Αυτού του τύπου η δημοσιογραφία μπορεί να αποτελέσει σημαντικό παράγοντα πίεσης στη συνείδηση των δικαστών, ή έστω κάποιων εξ αυτών, πράγμα που θα ήταν απολύτως ανθρώπινο, πλήσσοντας έτσι την ανεξαρτησία του δικαστικού συστήματος.

7. Η ανεξαρτησία των δικαστών δεν πρέπει να διασφαλίζεται μόνο έναντι των άλλων κρατικών εξουσιών, του τύπου, της κοινής γνώμης ή των οικονομικών συμφερόντων. Πρέπει να διασφαλίζεται και στο εσωτερικό του σώματος. Ο δικαστής, δηλαδή, όταν δικαιοδοτεί δεν δέχεται οδηγίες ούτε από τον πρόεδρο της συνθέσεως, ούτε από τον πρόεδρο του ανωτάτου δικαστηρίου του κλάδου του, ούτε, εν πάση περιπτώσει από οποιονδήποτε συνάδελφο. Η αρχή αυτή αποτελεί και θετικό δίκαιο, εφ' όσον ο Οργανισμός Δικαστηρίων προβλέπει ότι: *«Οποιαδήποτε οδηγία, σύσταση ή υπόδειξη σε δικαστικό λειτουργό για ουσιαστικό ή δικονομικό θέμα σε συγκεκριμένη υπόθεση ή κατηγορία υποθέσεων είναι ανεπίτρεπτη και συνιστά πειθαρχικό αδίκημα»* (άρθρο 19 παρ. 3). Εξ άλλου, στο σύστημά μας, η εν επιγνώσει μη υιοθέτηση της νομολογίας των ανώτατων δικαστηρίων από τα δικαστήρια της ουσίας δεν αποτελεί, επ' ουδενί, πειθαρχικό παράπτωμα. Άλλο τώρα αν για λόγους ισότητας των διαδικιών ή ενότητας της νομολογίας ή, εν τέλει, για να μην ταλαιπωρούνται άδικα οι

διάδικοι με την άσκηση ενδίκων μέσων, σκόπιμο είναι η νομολογία των ακυρωτικών δικαστηρίων να ακολουθείται.³⁵

Ωστόσο, το δικαστικό σώμα είναι δομημένα ιεραρχικά και η αρχαιότητα παίζει σημαντικό ρόλο στην οργάνωσή του. Επιπλέον αποτελεί ένα από τα ελάχιστα σώματα στον εν ευρεία εννοία δημόσιο τομέα, όπου διενεργείται επιθεώρηση και αξιολόγηση των υπηρετούντων - με όλες τις ενστάσεις που κατά καιρούς διατυπώνονται - η οποία, ασφαλώς, διενεργείται από τους αρχαιότερους στην επετηρίδα. Τούτο το χαρακτηριστικό του, η ιεραρχική δηλαδή δομή, μπορεί να ευνοήσει τη δημιουργία άτυπων σχέσεων εξάρτησης και επιρροής μεταξύ δικαστών διαφορετικών βαθμών, που κολακεύουν, ίσως, τους αρχαιότερους και δημιουργούν ασφάλεια στους νεότερους, έχουν, όμως, αρνητική επίδραση στην δικαστική ανεξαρτησία, αν και, όπως και σε πολλά άλλα, σημαντικό ρόλο παίζουν οι χαρακτήρες των ανθρώπων. Υποχρέωση των αρχαιότερων δικαστών είναι να επιτρέπουν και να προτρέπουν τους νεότερους να αναπτύξουν τη σκέψη και την προσωπικότητά τους, χωρίς να επιδιώκουν, με οποιονδήποτε τρόπο, να επιβάλλουν τη δική τους άποψη. Η νομολογία του Στρασβούργου είναι σαφής στο ζήτημα αυτό και δέχεται ότι: *«Η εσωτερική δικαστική ανεξαρτησία απαιτεί οι δικαστές να μην υπόκεινται σε καμία οδηγία ή πίεση από τους συναδέλφους τους ή από όσους ασκούν τη διοίκηση ενός δικαστηρίου, όπως είναι ο πρόεδρος του ή ο πρόεδρος ενός τμήματος. Η έλλειψη επαρκών εγγυήσεων που διασφαλίζουν την ανεξαρτησία των δικαστών στους κόλπους της δικαιοσύνης και κυρίως απέναντι στους ιεραρχικώς ανωτέρους τους, μπορεί να οδηγήσει το Δικαστήριο στο συμπέρασμα ότι οι αμφιβολίες του αιτούντος ως προς την ανεξαρτησία και την αμεροληψία ενός δικαστηρίου μπορεί να θεωρηθούν αντικειμενικά δικαιολογημένες»* (Parlon-Tkalcic κατά Κροατίας, 22-3-2010, σκ. 86· βλ. και Dakaras κατά Λιθουανίας, 17-1-2001, σκ. 36· Moiseyev κατά Ρωσίας, 6-4-2009, σκ. 184). Εξ άλλου, σε γνώμη που διατύπωσε το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Ευρωπαίων Δικαστών, που λειτουργεί στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, τονίζεται ότι βασικό καθήκον των προέδρων των

³⁵ Ειδικώς, πάντως, για την διοικητική δίκη, μετά τον σημαντικό περιορισμό της αναιρέσεως με τον ν. 3900/2010, ένας από τους ελάχιστους τρόπους που απομένουν ώστε το αναιρετικό δικαστήριο να επανεξετάσει μια νομολογιακή λύση είναι το ουσιαστικό δικαστήριο να κρίνει αντίθετα προς την κρατούσα νομολογία (βλ. Σ.τ.Ε. 2987/2017 επταμ., 1987/2015 επταμ., 4474/2013 επταμ. κ.ά.). Επομένως, η μετά λόγου γνώσεως μη υιοθέτηση της νομολογίας συνιστά παράγοντα εξέλιξής της.

δικαστηρίων είναι να μεριμνούν για τη διαφύλαξη της ανεξαρτησίας και αμεροληψίας των δικαστών κατά την εσωτερική λειτουργία του δικαστηρίου.³⁶

Συναφές είναι και το πολύ ευαίσθητο και λεπτό ζήτημα της έκφρασης γνώμης από τον δικαστή κατά την άσκηση συνδικαλιστικής δραστηριότητας και των πιέσεων που δέχεται επ' ευκαιρία αυτής. Ας θυμηθούμε την υπόθεση της πειθαρχικής δίωξης του πρόωρα χαμένου Σωτήρη Μπάγια, τότε προέδρου της Ενώσεως Εισαγγελέων, που τελικώς απαλλάχτηκε από το πειθαρχικό συμβούλιο του Αρείου Πάγου.³⁷

Βέβαια, υπάρχει μια λεπτή γραμμή που διαχωρίζει την επίκληση της ανεξαρτησίας ως θεσμικής εγγύησης του δικαστή και της δικαστικής λειτουργίας, από την επίκληση της ανεξαρτησίας ως προσχήματος που καλύπτει διάθεση ανελέγκτου της δραστηριότητας του δικαστή. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι η ανεξαρτησία του δικαστικού συστήματος δεν αντιμάχεται την υποχρέωση λογοδοσίας του, όπως, χωρίς να ομολογείται ευθέως, πάντως, υπονοείται. Ωστόσο, η λογοδοσία, για παράδειγμα υπό την μορφή εκθέσεως που λαμβάνει δημοσιότητα, με στοιχεία για την ετήσια απόδοση όλων των δικαστηρίων και με την ευθύνη των ανωτάτων, όπως γίνεται και σε αλλοδαπές έννομες τάξεις,³⁸ δεν μπορεί παρά να ενισχύσει την ποιότητα και ταχύτητα του παραγόμενου έργου. Είναι δε αξιοσημείωτο ότι το Δίκτυο των Ανωτάτων Δικαστικών Συμβουλίων της Ε.Ε. σε εκθέσεις του συνδέει τις δύο αυτές αρχές, την Ανεξαρτησία και τη Λογοδοσία.³⁹

8. Κάποτε ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος διεμήνυσε στον πρόεδρο του Α.Π. Αντώνιο Ζηλήμονα ότι επιθυμούσε να τον συναντήσει για

³⁶ «*L'indépendance judiciaire interne exige que les juges ne soient pas individuellement soumis aux directives ou à la pression du président du tribunal lorsqu'ils se prononcent sur des affaires. Les présidents des tribunaux, agissant en tant que gardiens de l'indépendance, de l'impartialité et de l'efficacité du tribunal, devraient eux-mêmes respecter l'indépendance interne des juges au sein de leur juridiction*». Το κείμενο της γνώμης (avis) 19/2016 βλ. [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE\(2016\)2&Language=lanFrench&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE(2016)2&Language=lanFrench&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true)

³⁷ <http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=189882>

³⁸ Βλ. π.χ. τις αναλυτικές ετήσιες εκθέσεις (Rapports d'activité) του Γαλλικού Συμβουλίου της Επικρατείας ή του βρετανικού Ανωτάτου Δικαστηρίου (The Supreme Court Annual Report and Accounts)

³⁹ Βλ. την έκθεση του Δικτύου του έτους 2015, με τίτλο «*Independence and Accountability of the Judiciary and of the Prosecution*», https://www.encj.eu/images/stories/pdf/workinggroups/independence/encj_report_independence_accountability_2014_2015_adopted_ga_corr_2016.pdf

λόγους εθιμοτυπικούς και τον προσκαλούσε στο πρωθυπουργικό γραφείο. Ο Αντώνιος Ζηλήμων απάντησε ως εξής: «Πείτε παρακαλώ στον κύριο Πρωθυπουργό, ότι ο πρόεδρος του ΑΠ από της ογδόης πρωϊνής μέχρι της τρίτης απογευματινής βρίσκεται στο γραφείο του εργαζόμενος. Θα θεωρήσει μεγάλη τιμή αν ο Πρωθυπουργός τον επισκεφθεί».⁴⁰

Το περιστατικό αυτό αναδεικνύει την ευθύνη του δικαστή για την προάσπιση της δικαστικής του ανεξαρτησίας και της θέσεώς του έναντι της εκτελεστικής αλλά και κάθε εξουσίας. Δεν λείπουν οι περιπτώσεις δικαστών, λίγες κατά πάσα πιθανότητα, που επιδιώκουν, από ματαιοδοξία ίσως, επαφές με την πολιτική εξουσία, μόνο και μόνο για να αντλήσουν πραγματικά ή υποθετικά ωφελήματα, οι οποίοι δίνουν με τη συμπεριφορά τους αυτή την εντύπωση ότι αποδέχονται την απαλλοτρίωση της ανεξαρτησίας τους έναντι διαφόρων ευεργετημάτων.⁴¹ Με σκοπό την αντιμετώπιση παρόμοιων συμπεριφορών, η ανεξαρτησία, από αρχή που αποβλέπει στην αποτροπή της επίδρασης άλλων παραγόντων στη διαμόρφωση της δικαστικής κρίσης, μετατρέπεται σε δεοντολογική υποχρέωση που βαρύνει κάθε λειτουργό της θέμιδος. Για τον λόγο αυτό σε αλλοδαπά κείμενα, εθνικά ή και συντεταγμένα στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών, στα οποία συγκεντρώνονται κανόνες δικαστικής δεοντολογίας, η ανεξαρτησία κατέχει περίοπτη θέση και η αποφυγή κάθε συμπεριφοράς που μπορεί να την θέσει σε κίνδυνο καταγράφεται ως πρωταρχικό δεοντολογικό καθήκον του δικαστή.⁴² Εδώ αξίζει να αναφερθεί ότι τα κείμενα αυτά που

⁴⁰ Το συμβάν μνημονεύεται στην Α.Π.1/2011 Διοικητική Ολομέλεια και αναφέρεται σε άρθρο του Π. Μανδραβέλη, στην εφημ. Καθημερινή, φύλλο της 6^{ης}-10-2016, <http://www.kathimerini.gr/877950/article/epikairothta/politikh/amesh-analysh-mia-epivlavhs-synanthsh>

⁴¹ Σύμφωνα με τον Γ. Τασόπουλος, Το ήθος του δικαστή, ο.π., «Θεμελιώδες γνώρισμα του ήθους του δικαστή είναι η ανεξαρτησία του απέναντι στην εξουσία. Αυτή διαμορφώνει αγέρωχο φρόνημα, ασυμβίβαστο με την κολακεία, το δέος απέναντι στην εξουσία και τον συγχρωτισμό, όπου ανταλλάσσονται χάρες και εύνοια».

⁴² Βλ. π.χ. τις Αρχές της Δικαστικής Ανεξαρτησίας που υιοθετήθηκαν στο Bangalore στο πλαίσιο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών το 2002, https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2013/Commentary_on_the_Bangalore_Principles_French.pdf «Non seulement le juge s'abstiendra d'entretenir toute relation inappropriée avec le pouvoir législatif et le pouvoir exécutif et se défendra contre toute influence de leur part, mais il devra également apparaître aux yeux d'un observateur raisonnable comme respectant ces principes» ή τη «Συλλογή δεοντολογικών υποχρεώσεων», που εξέδωσε το 2010 το Γαλλικό Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο http://www.conseil-superieur-magistrature.fr/sites/default/files/atoms/files/recueil_des_obligations_deontologiques_des_magistrats_fr.pdf, όπου προβλέπεται ότι: «Les magistrats préservent leur indépendance vis-à-vis des pouvoirs exécutif et législatif, en s'abstenant de toute relation inappropriée avec leurs représentants et en se défendant de toute influence indue de leur part». Βλ., επίσης, την έκδοση του Καναδικού

περιέχουν κανόνες δεοντολογίας, συντάσσονται από το δικαστικό σώμα, ως ένδειξη της δικαστικής ανεξαρτησίας και όχι από οποιαδήποτε επιτροπή λειτουργεί στο πλαίσιο της διοίκησης και δεν παίρνουν τη μορφή τυπικού νόμου. Αποτελούν ήπιο δίκαιο · ένα είδος αυτοδέσμευσης του σώματος.

9. «Το φυλαχτό του δικαστή είναι η ανεξαρτησία του · ανεξάρτητος δεν είναι ο δικαστής που δεν επηρεάζεται απ' έξω, είν' εκείνος που νοιώθει και καταφάσκει κάθε ώρα και στιγμή την εσωτερική του ανεξαρτησία κι ελευτερία, εκείνος που, την ώρα που δίνει ψήφο, ξεχνά τον εαυτό του και τις πολιτικές, τις κοινωνικές, τις επιστημονικές ιδέες του και μοναδικό του στόχο έχει το αντικειμενικό – όσο δόθηκε στους θνητούς να στοχάζονται αντικειμενικά - ίσο και δίκαιο, κι ας είναι αντίθετο με τις προσωπικές του επιθυμίες. Όταν ένα διοικητικό όργανο βγάξει μια πράξη νόμιμη και με όλους τους νόμιμους τύπους, για να υπηρετήσει όμως άλλο σκοπό – κι ας είναι κι αυτός νόμιμος – πέφτει στην πιο βαρειά αμαρτία, την κατάχρηση της εξουσίας του · αν πέσει σ' αυτή την κατάχρηση κι ο δικαστής, εν τίνι αλισθήσεται το άλας της γης;». Το κείμενο αυτό προέρχεται από τη γραφίδα του Γεωργίου Αγγελίδη, πρώην αντιπροέδρου του Σ.τ.Ε. και ενός από τους απολυθέντες από τη δικτατορία δικαστές.⁴³ Αναδεικνύει το σημαντικότερο ζήτημα που θέτει η δικαστική ανεξαρτησία, αυτό της, κατά κάποιο τρόπο, ανεξαρτησίας του δικαστή από τις πάσης φύσεως ιδέες του κατά την άσκηση των καθηκόντων του. Της ανεξαρτησίας από τον ίδιο του τον εαυτό.⁴⁴ Ο δικαστής δεν είναι αυτός που θα αποκαταστήσει την τρωθείσα ηθική τάξη της κοινωνίας, ούτε ο τιμωρός ή διώκτης του εγκλήματος ή ο σωτήρας διαφόρων κοινωνικών αγαθών και ομάδων. Δουλειά του είναι να εφαρμόσει τον νόμο, ακόμα και αν τον βρίσκει άστοχο ή κακό. Διαφορετικά θα χάσει το βασικό

Δικαστικού Συμβουλίου, με τίτλο «Αρχές δικαστικής δεοντολογίας» https://www.cjc-ccm.gc.ca/cmslib/general/news_pub_judicialconduct Principles fr.pdf ή, τέλος τον Οδηγό συμπεριφοράς των δικαστών του Βρετανικού ανωτάτου δικαστηρίου, του έτους 2009, <https://www.supremecourt.uk/docs/guide-to-judicial-conduct.pdf>

⁴³ Γεώργιος Αγγελίδης: Διοικητική Δικαιοσύνη, τεύχος Β', Το Δικαστήριο, ο Δικαστής, Αθήναι, 1972, σελ. 100. Βλ., μεταξύ άλλων σχετικών κειμένων, και Β. Ρώτη: Η κρίση της Δικαιοσύνης, Σύμμεκτα Φ. Βεγλερή, τ. Β' εκδ. Α.Ν. Σάκκουλα, 1988, ανθολογείται από τον Π. Κ. Τσούκα, ο.π., σελ. 295 επ., 304-305, «Δεν συμβιβάζεται η δικαιοδοτική κρίση με την συνειδητή ή ασυνειδητή εξάρτηση από τις προσωπικές κοσμοθεωρίες του ερμηνευτή για το αν ο συγκεκριμένος κανόνας εξυπηρετεί το καλό ή το κακό, το σκόπιμο ή το άσκοπο, το βλαβερό ή το ωφέλιμο, το πρόσφορο ή το απρόσφορο...».

⁴⁴ Μ. Πικραμένος: Κλασικές εγγυήσεις και αθέατες όψεις της δικαστικής ανεξαρτησίας: από τους θεσμούς και την ιστορική τους εξέλιξη στο forum internum του δικαστή, Ελ.Δνη, 2005, σελ. 1611 επ.

χαρακτηριστικό του δικαστή, να είναι ο τρίτος σε σχέση με την υπόθεση.⁴⁵ Αυτή, βέβαια, η στάση δεν είναι δεδομένη. Εκτός από το βάρος που πέφτει στη Σχολή Δικαστών που οφείλει να προετοιμάσει τους αυριανούς δικαστές, απαιτεί έντονο προσωπικό μόχθο, αποτελεί προϊόν της αγωνίας καθενός να ανταποκριθεί με τον καλύτερο τρόπο στα καθήκοντά του και δεν είναι υπερβολικό να πούμε ότι ο αγώνας αυτός διαρκεί όλη τη σταδιοδρομία του δικαστή. Απαιτεί συνεχή προσπάθεια και επανεξέταση επιλογών.⁴⁶

Επιλέγοντας

Το ζήτημα της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης έχει πολλές πτυχές και η πραγματικότητα φέρνει συνεχώς νέες όψεις στην επιφάνεια. Τελικά, όμως, η διαφύλαξη της είναι ένδειξη ωριμότητας των φορέων της δικαστικής και κάθε μορφής εξουσίας, της κοινωνίας ολόκληρης.

Όπως επισημαίνει ο Δ. Τσάτσος:⁴⁷ «Οι νομικοί αναγνωρίζουν συχνά στους νομικούς κανόνες δυνατότητες περισσότερες από αυτές που έχουν. Έτσι παραβλέπουν πως η πραγμάτωση των θεσμών του κράτους δικαίου και της Δημοκρατίας ολοκληρώνεται μόνο με τη θετική βούληση των φορέων τους. Το δίκαιο λοιπόν θεσπίζει τις προϋποθέσεις της δικαστικής ανεξαρτησίας, η μετουσίωσή της όμως σε δικαστηριακή πραγματικότητα εξαρτάται και από τη βούληση των ίδιων των δικαστών, αλλά και από τον έμπρακτο σεβασμό προς την αρχή της ανεξαρτησίας από μέρους των φορέων των άλλων πολιτειακών λειτουργιών και των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών».

Και ο έμπρακτος σεβασμός, που αναφέρει ο Τσάτσος, δεν είναι ποτέ δεδομένος. Κερδίζεται, και χάνεται, με την καθημερινή στάση κυρίως των ίδιων των δικαστών.-

⁴⁵ Για την σχέση ανεξαρτησίας και της ιδιότητας του τρίτου βλ. τις αποφάσεις του ΔΕΕ, της 19^{ης}-9-2006 Graham J. Wilson κατά *Ordre des Avocats du Barreau de Luxembourg* (C-506/04), σκ. 49 και της 16^{ης}-2-2017 Ramón Margarit Panicello κατά *Pilar Hernández Martínez* (C-503-15), σκ.38.

⁴⁶ Σύμφωνα με τη Συλλογή δεοντολογικών υποχρεώσεων του Γαλλικού Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου: *«Si l'indépendance des magistrats est garantie statutairement, dire le droit de manière indépendante est également un état d'esprit, un savoir-être et un savoir-faire qui doivent être enseignés, cultivés et approfondis tout au long de la carrière».*

⁴⁷ Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ο.π., σελ. 573